

**PENGURUSAN KEWANGAN DANA MASJID:
SATU KAJIAN DI DAERAH
KUBANG PASU, KEDAH**

***THE FINANCIAL MANAGEMENT OF MOSQUE : A STUDY
CASE IN THE DISTRICT OF KUBANG PASU, KEDAH***

HYDZULKIFLI HASHIM OMAR

MOHD YAZID ISA

NORAINI YUSUFF

*Pusat Pengajian Perniagaan Islam
Universiti Utara Malaysia*

Abstrak

Makalah ini bertujuan menilai kaedah pengurusan kewangan masjid yang terdapat di daerah Kubang Pasu, Kedah. Kajian dijalankan bersandarkan dua metode, iaitu analisis dokumen dan kajian lapangan. Analisis dokumen digunakan sebagai metode utama untuk pengumpulan data yang terdiri daripada data buku, kertas persidangan dan artikel jurnal. Metode kedua merupakan kajian lapangan temu bual dan soal selidik dijalankan terhadap 26 responden yang terlibat dalam pengurusan masjid seperti pengerusi, setiausaha, bendahari, imam, bilal, dan siak. Hasil kajian mendapati masjid di Kubang Pasu, Kedah memperoleh pendapatan melalui pengumpulan dana (sedekah) yang merangkumi hampir 80% daripada sumber perolehan. Purata kutipan daripada pengumpulan dana di sesebuah masjid menjangkau sehingga RM 3,700 setiap bulan. Dapatan kajian juga menunjukkan pengurusan kewangan masjid di daerah Kubang Pasu mempunyai pola pengurusan pendapatan dan pengurusan perbelanjaannya yang tersendiri. Dari aspek pengurusan pendapatan, masjid di daerah Kubang Pasu telah membahagikan pendapatan kepada dua kategori, iaitu dana am dan dana khas. Pengurusan perbelanjaan pula dibahagikan kepada tiga kategori yang utama, iaitu idariyah, ijtimaiah dan tijariyyah. Hasil kajian ini diharap dapat memberi panduan kepada pembuat dasar seperti Majlis Agama Islam Negeri untuk merangka beberapa garis panduan yang boleh menguatkan aktiviti masjid.

Abstract

Purpose – To review the fund management of the mosques in the district of Kubang Pasu, Kedah. The research shall provide in terms of income been collected (donation from jemaah or fund been provided by Islamic Religious Council of Kedah) and also asset management.

Methodology – This study employs 2 methods; the document analysis and the field research where the document analysis is used to study the roles of mosque institution in Islam and the mosque management. The information is collected from books, conference papers and article journals. This study also employs field research, where interviews were conducted with 26 respondents that have been appointed as mosque committees such as the chairman, secretary and treasurer.

Findings – This study finds that the income of mosques at Kubang Pasu, Kedah is mainly derived from the fundraising (almost 80% of the income) and the average monthly collection from the fundraising is more than RM 3,700 monthly. In addition, some mosques in Kubang Pasu have additional income to cover their operational expenses such as shop and house rental and agricultural activities.

Originality/Value – This study proves that the mosque financial management in the Kubang Pasu area has specific patterns of revenue and expense management. In term of the revenue management, the mosque divided their revenue into two categories, namely general fund and special fund. Meanwhile, the expense management is categorized into three categories namely idariyah, ijtimaiah and tijariyyah. This information is very important for the policy-makers such as Islamic Religious Council to draw up some guidelines that can strengthen the mosque activities.

Keywords: Pengurusan perbelanjaan masjid, Kewangan dana masjid, Majlis Agama Islam Negeri (MAIN), masjid.

Pendahuluan

Pengurusan kewangan penting bukan sahaja kepada institusi berasaskan keuntungan malahan institusi bukan berasaskan keuntungan seperti masjid. Kebolehan mengurus kewangan dengan baik merupakan inti pati kejayaan sesebuah institusi kerana ianya dapat memberi kesan kepada perjalanan operasi sesebuah institusi Salawati (2009). Menurut Nangkula Utaberta dan Hafshah Othman

(2011), sesebuah firma tidak mampu bertahan lama sekiranya pengurusan aset dan liabiliti firma tersebut tidak diuruskan dengan secepat mungkin. Begitu juga dengan sesebuah institusi masjid, sekiranya sesebuah masjid tersebut tidak mempunyai sumber kewangan yang kukuh, segala aktiviti-aktiviti yang direncanakan tidak dapat dilaksanakan dengan jayanya.

Joni Tamkin dan Che Zarina (2003) menghuraikan fungsi masjid sebagai satu institusi terpenting umat Islam dalam pembentukan perpaduan ummah. Masjid dianggap sebagai pusat ibadah dan pusat pembersihan jiwa bagi individu muslim. Kepelbagaian fungsi masjid telah menjadikannya sebagai sebuah institusi yang paling dimuliakan di muka bumi ini. Selain solat secara berjemaah yang menjadi aktiviti utama masjid, terdapat pelbagai aktiviti yang berteraskan pendidikan, kemasyarakatan, pentadbiran, kesukanan mahupun keusahawanan yang boleh dikembangkan melalui institusi masjid. Ajmain Safar, Ismail Mustari dan Idris Ismail (2004) menggambarkan masjid sebagai sebuah kilang yang berfungsi mengeluarkan produk untuk diedarkan serta dimanfaatkan oleh masyarakat. Masjid hendaklah sentiasa diselia dengan baik pada setiap masa agar produk yang dikeluarkan kelak menjadi produk yang berkualiti. Oleh itu, masjid perlulah diurus dengan baik supaya dapat diimarahkan dengan pelbagai aktiviti seperti pemantapan sahsiah dan pembentukan jiwa. Ini dilihat perlu agar sahsiah tersebut memiliki sifat '*soleh linafsihi wa musleh lighairihi*' (memperbaiki dirinya dan memperbaiki diri orang lain).

Di samping itu, Nana Rukhmana (2002) turut membayangkan masjid sebagai simbol kewujudan sesebuah komuniti muslim, menerusi kewujudannya seseorang dapat menilai kualiti kefahaman dan pengamalan nilai-nilai yang diajarkan oleh Islam dalam komuniti masjid tersebut. Sesebuah masjid yang indah reka bentuk seni binaannya tetapi sepi daripada kehadiran jemaah akan melahirkan persepsi yang negatif terhadap komuniti masjid tersebut. Mereka akan dilabelkan sebagai komuniti yang hanya rajin membina masjid akan tetapi tidak dapat memanfaatkannya dan ia turut melambangkan kegersangan jiwa komuniti di persekitarannya.

Pernyataan Masalah

Masjid merupakan salah satu daripada syiar keunggulan Islam dan ini terbukti dengan pembinaan masjid pertama dalam Islam semasa

penghijrahan Rasulullah ke Kota Madinah. Sejarah membuktikan masjid-masjid yang dibina pada zaman Nabi SAW dan para sahabat bukan sahaja bermatlamat untuk mengadakan aktiviti keagamaan (solat) sahaja bahkan ia juga dijadikan sebagai pusat untuk melakukan aktiviti-aktiviti lain sama ada berbentuk sosial kebajikan, sosial ekonomi dan juga sebagai pusat pentadbiran (Ezad, Siti Noorasikin, Kaseh & Zamri, 2010). Bagi memenuhi kepelbagaian fungsi masjid sebagai salah satu institusi masyarakat, pengurusan kewangan masjid merupakan antara aspek yang wajib diberi penekanan oleh jawatankuasa masjid (Mohd Yahya, Fidlizan, Azila, Nurul Fadly, Syed Ismail, 2012). Sesebuah masjid seharusnya mempunyai sistem pengurusan kewangan yang tersusun dan sistematik bagi membiayai perbelanjaan yang perlu ditanggung oleh pihak masjid dan seterusnya menjamin kelangsungan aktiviti-aktiviti masjid yang akan memberi manfaat kepada masyarakat keseluruhannya. Namun begitu, akhir-akhir ini aktiviti yang dilaksanakan di masjid adalah sedikit dan kurang mendapat sambutan. Kajian lepas memperlihatkan terdapat beberapa faktor yang menyumbang kepada permasalahan ini antaranya kekurangan dana untuk melaksanakan aktiviti masjid (Salawati, 2009; Joni Tamkin & Che Zarrina, 2010), persepsi masyarakat terhadap masjid (Ajmain et al., 2004) yang kebanyakannya beranggapan bahawa masjid sebagai tempat solat sahaja dan pengurusan dana masjid kurang efisien (Alim & Abdullah 2010). Berdasarkan pada permasalahan yang dibincangkan terutamanya berkaitan pengurusan dana masjid, makalah ini mengupas penilaian terhadap perlaksanaan sistem pengurusan kewangan dana masjid. Secara spesifiknya ia dibahagikan kepada dua objektif, iaitu

1. Mengkaji sumber dana dan penggunaan dana masjid di daerah Kubang Pasu.
2. Menilai corak pengurusan dana masjid di daerah Kubang Pasu.

Sorotan Kajian

Kalimah masjid **مسجد** berasal daripada bahasa Arab, ia merupakan kata nama sesebuah tempat yang membawa maksud tempat untuk sujud. Perkataan *masjad* pula bermaksud dahi lelaki yang menyentuh bumi ketika sujud. Perkataan *misjad* pula membawa makna sebuah tikar kecil. Namun begitu, Mokhtar (2003) mempunyai pandangan yang tersendiri dalam memberi maksud masjid. Beliau menyatakan

bahawa perkataan masjid dipilih kerana perbuatan sujud ialah salah satu amalan paling mulia dalam solat yang medekatkan diri seseorang hamba (manusia) tersebut kepada penciptanya berbanding perbuatan rukuk. Institusi masjid telah memainkan peranan yang penting semenjak kebangkitan junjungan besar kita Nabi Muhammad. Hal yang demikian berlaku disebabkan oleh baginda Rasulullah telah menjadikan masjid sebagai sebuah pusat مركز untuk menjalankan perancangan dalam usaha memajukan Islam dan umatnya (Ezad et. al, 2010). Antara perkara awal yang dilakukan oleh Rasulullah ketika baginda berhijrah ke Kota Madinah ialah mendirikan masjid. Masjid Nabawi yang terletak di Kota Madinah telah menjadi nadi kepada kegiatan utama pada zaman Rasulullah.

Semenjak itu, masjid telah menjadi sebagai pusat pelbagai guna dan bukan hanya sekadar tempat kepada orang Islam melakukan ibadah khusus seperti membaca al-Quran, *Qiyamul layl* (berjaga malam untuk melaksanakan ibadah seperti solat *tahajjud*), *zikir* (mengingati Allah) malahan pelbagai aktiviti lain. Menurut Abdul (2008), pengurusan masjid tidak terhad sebagai tempat ibadah (solat) sahaja, bahkan fungsinya hendaklah diperluas sebagai tempat sosial, pusat ekonomi dan juga pusat politik. Di samping itu, pengurusan kewangan masjid hendaklah merangkumi bidang ibadah, ilmu, politik, ekonomi, pentadbiran dan pembentukan dasar negara, perhubungan antarabangsa dan sebagainya untuk menjadikan masjid lebih efisien serta dapat meningkatkan nilai sesebuah masjid (Lukman & Musa, 1996). Sebagai contoh pada zaman kegemilangan kerajaan Islam di Andalusia (zaman kegemilangan Abasyiyyah) telah lahir tokoh-tokoh Muslim yang ternama dalam pelbagai ilmu pengetahuan seperti kedokteran, falsafah, biologi, mantik, matematik, astronomi dan lain-lain lagi bermula dari pendidikan awal di masjid (Mohd, 2009).

Menurut Scott, Martin, Petty dan Keown (1996) pengurusan kewangan merupakan suatu aktiviti pengawalan dan penciptaan nilai atau kekayaan ekonomi dan ia melibatkan proses merancang (*planning*), mengarah (*directing*), memantau (*monitor*), menyusun (*organize*) dan mengawal (*control*) sumber kewangan sesebuah organisasi. Baker (1987) telah memberi pentafsiran pengurusan kewangan sebagai suatu proses untuk membuat keputusan (*decision making*) dalam merancang sesebuah perancangan, memperoleh dan penggunaan dana bertujuan mencapai objektif yang telah digariskan oleh sesebuah organisasi.

Isu berkaitan pengurusan kewangan masjid ada dibincangkan oleh Jaafar et al. (2010) dan Mohd Yahya et al. (2012), mereka mengenal pasti terdapat segelintir masjid yang mempunyai dana terkumpul yang besar nilainya serta tidak dibelanjakan pada tempat yang sepatutnya tetapi hanya dilaburkan pada produk pelaburan yang pasif seperti akaun simpanan dan akaun pelaburan bank yang secara purata menghasilkan pulangan 5 peratus hingga 7 peratus setahun sahaja. Menurut Abdullah (2009) masalah 'pelaburan pasif' ini berlaku disebabkan oleh faktor kerenah birokrasi terhadap prosedur kewangan sehingga ada masjid yang berbangga dengan simpanan di bank sedangkan pada hakikatnya para penderma mahu wang mereka dibelanjakan untuk tujuan pengimaran masjid.

Terdapat juga sesetengah masjid yang berhadapan dengan masalah defisit kewangan perbelanjaan masjid sentiasa melebihi perolehannya dan masalah ini kerap berlaku di masjid yang terletak di kawasan luar bandar. Kajian oleh Zakaria dan Mohd Kamal (2004) mendapati kebanyakan masjid kariah di Malaysia berhadapan dengan masalah ketidakcukupan dana dan ia wujud disebabkan oleh pergantungan mereka terhadap kutipan daripada tabung masjid serta kurangnya sumber pembiayaan daripada pihak berkuasa mahupun Majlis Agama Islam negeri-negeri. Keadaan ini menyebabkan masjid menjadi pasif dan kesannya fungsi masjid hanya terhad kepada urusan mendirikan solat berjemaah sahaja manakala aktiviti keagamaan dan kemasyarakatan yang lain tidak dapat dijalankan. Memang tidak dapat dinafikan terdapat juga masjid yang berjaya menganjurkan pelbagai program yang bermanfaat kepada masyarakat setempat antaranya kelas bimbingan akademik, program motivasi, kelas agama untuk muslimin dan muslimat, aktiviti sukan di perkarangan masjid dan aktiviti yang mampu menjana pendapatan masjid seperti gerai jualan. Situasi ini biasanya hanya terhad di masjid-masjid utama seperti Masjid Negeri dan Masjid Daerah, sedangkan program sebegini seharusnya dikembangkan dan dijalankan di masjid-masjid kariah kerana ia merupakan institusi yang paling hampir dengan masyarakat.

Joni Tamkin, Mohd Yahya, Fidlizan dan Mohd Fauzi (2011) mencadangkan pihak pengurusan masjid mempelbagaikan kegunaan dana masjid dengan lebih menyeluruh kerana ia mampu memberi impak yang positif kepada masyarakat setempat, antaranya:

1. Merangka Skim Pelaburan Masjid melalui pelaburan-pelaburan dalam pasaran modal Islam yang kurang berisiko dan lulus syariah seperti pelaburan dalam unit amanah, saham Islam, Sukuk dan lain-lain.
2. Membentuk koperasi masjid iaitu membentuk koperasi hasil daripada gabungan masjid bagi daerah/negeri untuk membantu usahawan muslim dengan memberi bantuan awal untuk perniagaan.
3. Membuka kedai runcit, gerai dan sebagainya di kawasan masjid yang berpotensi tinggi untuk menjana dana dan secara tidak langsung menyediakan peluang pekerjaan kepada penduduk setempat.
4. Melaburkan dana masjid dalam bidang hartanah seperti membina kedai-kedai di kawasan masjid, membeli tanah untuk disewakan dan lain-lain.

Berdasarkan sorotan kajian yang telah dilakukan terdapat beberapa kajian terhadap pengurusan dana masjid telah dijalankan di negeri Perak dan di Negeri Sembilan tetapi tidak terdapat sebarang kajian berkenaan pengurusan kewangan dana masjid dijalankan di daerah Kubang Pasu Kedah.

Metodologi Kajian

Kajian ini dijalankan di masjid-masjid sekitar daerah Kubang Pasu, Kedah, terdapat lebih 60 buah masjid jamek dan masjid bukan jamek di daerah tersebut. Sampel kajian terdiri daripada masjid jamek (masjid yang diberi kelulusan mengadakan solat Jumaat) adapun masjid bukan jamek tidak termasuk dalam skop kajian. Ini ialah bagi menjamin konsistensi data berikutan sebahagian besar perolehan masjid sebenarnya datang daripada kutipan tabung Jumaat yang hanya dikutip di masjid jamek (Ajmain et al; 2014). Kajian ini merupakan kajian kualitatif dengan temu bual dan soal selidik menjadi asas yang utama. Temu bual ini dijalankan berdasarkan kaedah temu bual separa berstruktur yang mana penyelidik telah menyenaraikan beberapa isu dan soalan-soalan yang akan ditemu bual. Persoalan mengenai prosedur pelantikan jawatankuasa masjid, tugas-tugas ahli jawatankuasa masjid, dasar-dasar yang perlu masjid patuhi serta tatacara pengurusan kewangan masjid diperolehi menerusi temu bual ini. Kaedah temu bual juga digunakan bagi mendapatkan maklumat secara terus dari pegawai masjid mengenai pengurusan

kewangan masjid. Menerusi kaedah ini juga, permasalahan yang timbul dari sudut kewangan dan pentadbiran masjid akan dapat dikupas dengan lebih mendalam. Responden terdiri daripada mereka yang menganggotai jawatankuasa yang mengurus operasi masjid (pengerusi, setiausaha dan bendahari) dan jawatankuasa yang mengurus keagamaan masjid (imam, bilal dan siak). Seramai 26 pegawai masjid serta pegawai agama di daerah Kubang Pasu telah ditemu bual. Soal selidik dibahagikan kepada tiga bahagian iaitu:

Bahagian A : Profil masjid.

Bahagian B : Maklumat sumber pendapatan bulanan, perbelanjaan bulanan dan kedudukan aset masjid.

Bahagian C : Persepsi responden mengenai pengurusan masjid; pengurusan kewangan dan pengurusan aktiviti masjid.

Dapatan Kajian

Pengurusan Masjid di Kubang Pasu, Kedah¹

Pengurusan masjid di negeri Kedah ialah tertakluk kepada dasar yang telah digubal oleh Majlis Agama Islam Negeri Kedah. Pelaksanaan dasar-dasar tersebut akan dipertanggungjawabkan kepada Jabatan Agama Islam Negeri Kedah melalui Pejabat Agama Islam di setiap daerah (daerah Kubang Pasu). Sebagai contoh, Pejabat Agama Islam Daerah Kubang Pasu (PAIDKP) yang diketuai oleh seorang pegawai, berfungsi sebagai pihak yang akan memantau pengurusan masjid yang terdapat di daerah Kubang Pasu, Kedah. Sehingga penghujung tahun 2013, terdapat sebanyak 73 buah masjid yang telah dibina serta dikawal selia oleh PAIDKP. Masjid-masjid ini dibahagikan kepada dua kategori iaitu masjid jamek (masjid yang diberi kelulusan untuk diadakan solat Jumaat) dan juga masjid bukan jamek (masjid yang tidak mendapat kelulusan untuk diadakan solat Jumaat). Masjid di daerah ini juga ialah ditentukan berdasarkan kariah masing-masing. Secara umumnya, PAIDKP menetapkan di setiap kariah perlu ada sekurang-kurangnya sebuah masjid jamek.

PAIDKP berperanan memantau aktiviti-aktiviti yang dijalankan di masjid sama ada ia menepati undang-undang yang telah ditetapkan. Pihak jawatankuasa masjid diberi kebebasan untuk menganjurkan

apa jua aktiviti yang bermanfaat kepada masyarakat dan tidak terhad kepada aktiviti yang berbentuk keagamaan sahaja. Namun begitu, jawatankuasa masjid tidak boleh membuat keputusan yang bercanggah dengan dasar pejabat agama, contohnya adalah menjadi satu kesalahan bagi jawatankuasa masjid menjemput penceramah yang tiada tauliah mengajar yang dikeluarkan oleh JAIN. Ini merupakan satu usaha bagi mengekang ajaran yang menyimpang dari fahaman ahli sunnah wal jemaah serta memastikan agar keharmonian masjid daripada berlakunya perpecahan dalam kalangan masyarakat setempat. PAIDKP juga akan memantau laporan kewangan setiap masjid secara berkala untuk memastikannya sentiasa dikemas kini. Justeru, bendahari memainkan peranan yang penting serta mempunyai sifat bertanggungjawab (akauntabiliti) dalam melaksanakan amanah tersebut. Di bawah Peraturan Jawatankuasa Kariah 1984, setiap masjid dikehendaki menghantar Penyata Kewangan Tahunan pada setiap 31 Disember kepada Setiausaha MAIN melalui Kadi Daerah selewat-lewatnya pada 31 Mac setiap tahun.

Dapatan Pendapatan Bulanan, Perbelanjaan Bulanan dan Aset Masjid Kubang Pasu

Dapatan pendapatan bulanan, perbelanjaan bulanan dan aset Masjid Kubang Pasu diperoleh hasil daripada temu bual yang dilaksanakan bersama dengan jawatankuasa masjid. Dapatan yang diperoleh adalah seperti yang dinyatakan dalam Jadual 1.

Jadual 1

Statistik Pendapatan Bulanan, Perbelanjaan Bulanan & Aset Masjid Kubang Pasu (RM)

	Purata	Minimum	Maksimum
Kutipan tabung	2,954	400	15,000
Jumlah pendapatan	3,781	1,017	16,517
Bayaran penceramah	918	100	3,000
Perbelanjaan utiliti	515	100	2,200
Jumlah perbelanjaan	2,379	600	10,300
Simpanan bank	52,480	2,000	200,000
Jumlah aset	111,325	10,000	1,010,000

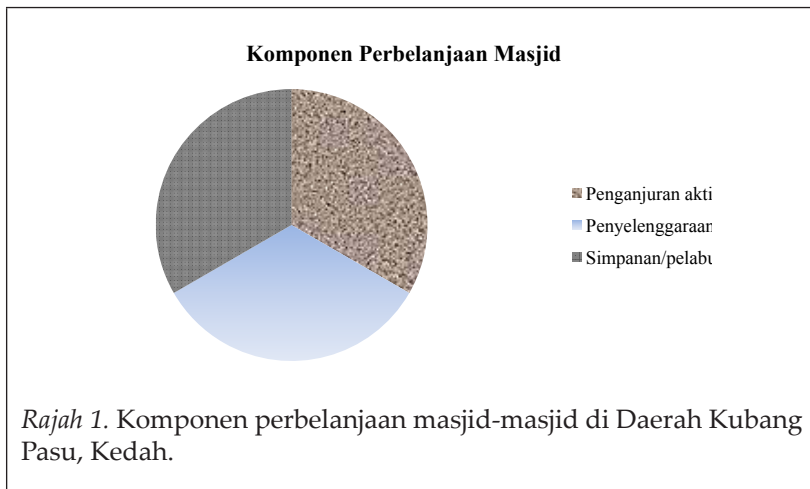
Sumber, Maklumat Kewangan Masjid - Soal selidik Responden.

Berdasarkan Jadual 1, dapatan kajian memperlihatkan bahawa kutipan tabung masjid menyumbang hampir 80% dari keseluruhan pendapatan masjid. Secara purata masjid-masjid ini menerima sumbangan bulanan sebanyak RM2,954 sebulan daripada para jemaah sama ada menerusi tabung Jumaat mahupun daripada tabung tetap masjid. Taburan kutipan tabung juga menunjukkan terdapat beberapa buah masjid yang memperoleh pendapatan antara RM10,000 hingga RM15,000. Hasil kutipan tabung Jumaat pula merupakan penyumbang utama kepada kutipan tabung ini dan pada kebiasaannya jumlah sumbangan yang diterima daripada kutipan tabung adalah pada jumlah yang konsisten kecuali pada waktu-waktu tertentu seperti perayaan dan sambutan hari kebesaran Islam lain. Sebagai contoh, kebanyakan masjid biasanya memperoleh pendapatan yang lebih daripada kutipan tabung semasa bulan Ramadhan (*ihya al-ramadhan*), Hari Raya Aidil Fitri dan Hari Raya Aidil Adha. Ini berikutan dengan peningkatan jumlah bilangan jemaah yang mengunjungi masjid pada waktu-waktu ini berbanding dengan waktu-waktu lain. Kebanyakan jemaah ingin memperoleh kelebihan dan keberkatan yang Allah beri pada hari kebesaran Islam.

Dapatan kajian juga menunjukkan bahawa faktor penyumbang peningkatan pendapatan sesebuah masjid didorong oleh faktor lokasi serta faktor pengurusan aktiviti masjid. Masjid yang berada berhampiran dengan bandar atau pekan, masjid yang terletak berdekatan taman-taman perumahan atau masjid yang aktif dalam penganjuran aktivitinya didapati mempunyai pendapatan yang lebih tinggi berbanding masjid-masjid lain. Selain hasil kutipan tabung, masjid-masjid di daerah Kubang Pasu juga menerima bantuan kewangan sekitar RM2,000 setahun dari pejabat agama serta RM5,000 setahun dari pejabat zakat. Walaupun jumlah bantuan ini dilihat kecil, tetapi ianya mampu untuk meringankan beban kewangan masjid.

Dari sudut perbelanjaan pula, kebanyakan masjid di Kubang Pasu mempunyai purata perbelanjaan bulanan sebanyak RM2,379 yang meliputi perbelanjaan bagi penceramah, utiliti, penyelenggaraan dan lain-lain. Jadual 1 menunjukkan hampir 40 peratus perbelanjaan diperuntukkan untuk bayaran penceramah, 20 peratus untuk perbelanjaan utiliti dan baki sebanyak 40 peratus lagi digunakan untuk perkara lain (perbelanjaan penyelenggaraan dan pelaburan). Pola perbelanjaan masjid-masjid didapati berbeza-beza. Masjid yang aktif dari segi penganjuran aktivitinya serta masjid yang mempunyai kemudahan fasiliti yang lengkap (penghawa dingin, dewan makan) akan mempunyai perbelanjaan yang lebih besar.

Menurut Pegawai Agama Daerah Kubang Pasu, pada dasarnya jawatankuasa masjid di daerah ini disarankan agar membahagikan perbelanjaan mereka kepada tiga komponen, iaitu satu per tiga untuk penganjurkan aktiviti, satu per tiga untuk penyelenggaraan masjid manakala baki satu per tiga untuk simpanan atau pelaburan. Melalui kaedah ini masjid akan dapat menganjurkan aktiviti keagamaan seperti yang dirancang serta mempunyai sumber kewangan yang mencukupi bagi membiayai kos pengurusanannya dan pada masa yang sama mempunyai simpanan untuk masa kecemasan. Ini juga dapat mengelakkan masjid daripada menghadapi masalah perbelanjaan defisit yang secara tidak langsung menjejaskan perancangan masa hadapan masjid.

Rajah 1 menunjukkan komponen perbelanjaan masjid-masjid di daerah Kubang Pasu Kedah yang terbahagi kepada tiga bahagian, iaitu penganjurkan aktiviti penyelenggaraan masjid dan simpanan atau pelaburan. Dapatan ini selari dengan apa yang disarankan oleh Asharaf, Abdullah, Norman, Asmaddy, Mohammad Aizuddin (2012) yang membahagikan perbelanjaan kepada tiga bahagian iaitu:

1. Perbelanjaan Pengurusan (*Idari*) merangkumi bayaran utiliti dan belanja penyelenggaraan masjid.
2. Perbelanjaan Kemasyarakatan (*Ijtimai*) merangkumi belanja aktiviti, bayaran penceramah dan bantuan masyarakat.
3. Perniagaan dan Pelaburan (*Tijari*) meliputi aktiviti perniagaan dan pelaburan dalam produk perbankan mahupun instrumen kewangan lain.

Dari aspek pengurusan aset, secara purata masjid-masjid di daerah ini mempunyai simpanan tunai di bank sebanyak RM52,480. Terdapat juga masjid yang mempunyai simpanan tunai RM200,000 dan ia merujuk kepada masjid yang berada di lokasi bandar. Dari sudut aset pula secara keseluruhan terdapat masjid yang mempunyai jumlah aset sebanyak RM1 juta merangkumi nilai pasaran hartanah (bangunan dan tanah) dan juga simpanan wang tunai. Hasil temu bual juga mendapati bahawa kebanyakan masjid mempunyai 'aset tidak aktif' seperti tanah perkuburan, dan van jenazah yang tidak menjana pendapatan kepada masjid dan hanya sebahagian kecil masjid sahaja yang mempunyai 'aset aktif' seperti bangunan komersial mahupun tanah pertanian. Antara aktiviti yang dijalankan menerusi aset ini adalah seperti berikut:

1. Sewaan Bangunan: Sebilangan masjid menyediakan kemudahan tapak kedai untuk disewa oleh penduduk setempat. Di samping itu, terdapat juga sesetengah masjid memiliki bangunan dalam bentuk rumah sewa.
2. Pertanian: Terdapat masjid yang melibatkan diri dalam bidang pertanian dengan sektor kelapa sawit, sawah padi dan getah menjadi fokus dalam menjana pendapatan masjid.

Kajian ini mendapati bahawa perolehan daripada aset aktif terutamanya dalam sektor pertanian menghasilkan pulangan yang agak tinggi kepada pengurusan masjid sehingga ada masjid yang memperoleh pulangan daripada hasil pertanian dua hingga tiga kali ganda dari jumlah pendapatan tabungannya. Situasi ini membolehkan masjid mengurangkan kebergantungan mereka kepada sumbangan dari jemaah disebabkan mereka mempunyai hasil pendapatan tetap secara bulanan yang dijana dalam bidang ini. Hasil sewaan bulanan daripada bangunan mahupun hasil perolehan pertanian dapat memastikan kelangsungan pendapatan masjid dan seterusnya mampu menjana ekonomi penduduk setempat.

Kajian juga memperlihatkan bahawa masjid tidak memperoleh sumbangan bulanan tetap daripada badan berkuasa sama ada daripada kerajaan mahupun pejabat agama Islam dan jika adapun sumbangan ini adalah kecil jumlahnya serta tidak mampu menampung keseluruhan kos bulannya. Jawatankuasa masjid sebenarnya banyak bergantung kepada sumbangan yang diberikan oleh orang ramai kepada tabung masjid. Dengan kata lain kelangsungan masjid

adalah banyak bergantung kepada sumbangan orang ramai serta tanpa sumbangan ini masjid sukar untuk memainkan peranan mereka sebagai pusat aktiviti bagi masyarakat setempat. Kebergantungan kepada sumbangan orang ramai menyebabkan sesetengah masjid selesa dengan corak pengurusan kewangan sebegini sehinggakan mereka kurang berusaha untuk menjana ekonomi masjid melalui peluang pelaburan mahupun peluang perniagaan.

Kesimpulan

Institusi masjid merupakan institusi yang paling hampir dengan masyarakat Islam kerana masjid wujud hampir di semua kariah di Malaysia berbanding institusi Islam lain seperti institusi zakat, institusi kewangan Islam dan institusi lain lagi yang kebiasaannya hanya wujud satu institusi dalam setiap daerah. Kedudukan masjid yang strategik ini ditambah pula dengan kepelbagaian fungsi yang boleh dimainkan oleh masjid memungkinkan ia dijadikan sebagai pusat bagi penganjuran pelbagai aktiviti sama ada berbentuk keagamaan, kemasyarakatan mahupun ekonomi.

Kepelbagaian fungsi masjid ini boleh dilaksanakan dengan berkesan sekiranya masjid mempunyai kedudukan kewangan yang baik dan masjid seharusnya mempunyai satu sistem pengurusan yang tersusun dan sistematik agar segala aktiviti yang dirancang dapat dilaksanakan dengan berkesan. Bertitik tolak dari sini, kajian ini menilai kedudukan kewangan masjid-masjid di daerah Kubang Pasu dari sudut pengurusan pendapatan, pengurusan perbelanjaan dan pengurusan aset. Dapatan kajian menunjukkan bahawa masjid-masjid ini menunjukkan prestasi yang baik sama ada dari sudut pengurusan pendapatan mahupun pengurusan perbelanjaan. Kebanyakan masjid tidak berhadapan dengan masalah kewangan kerana hasil kutipan tabung menyumbang hampir kepada 80 peratus daripada jumlah pendapatan bulanan masjid. Di samping itu, konsistensi sumbangan tabung yang diterima oleh jawatankuasa masjid membolehkan mereka merancang aktiviti yang ingin mereka laksanakan dan ini memungkinkan masjid merangka perbelanjaan mereka secara berhemah dan dapat mengelakkan dari berlakunya defisit kewangan.

Terdapat juga masjid yang tidak mempunyai belanjawan masjid atau jumlah kutipan yang diperoleh daripada orang awam yang hadir menunaikan solat di masjid tersebut. Oleh itu, pengurusan masjid

digesa agar membuat laporan kewangan secara tahunan (*annual report*). Laporan ini juga hendaklah dipamerkan di papan kenyataan agar dapat dilihat oleh orang awam. Pihak pengurusan masjid juga perlu membuat penyata pendapatan untuk dijadikan sebagai rekod kepada semua ahli pengurusan masjid. Kebanyakan masjid di Kubang Pasu, Kedah membuat simpanan wang tunai yang banyak dalam akaun simpanan untuk jangka waktu yang panjang. Ini dilihat sebagai kerugian kerana margin pulangan keuntungan dalam akaun simpanan agak kecil berbanding dengan margin keuntungan yang ditawarkan dalam akaun pelaburan. Pihak pengurusan masjid juga hendaklah proaktif dalam usaha memakmurkan ekonomi masjid. Ini dapat dilaksanakan sekiranya terdapat keluasan tapak tanah masjid yang tidak bangunkan. Pihak pengurusan masjid hendaklah mencari mana-mana syarikat sama ada daripada sektor kerajaan mahupun swasta untuk tujuan pelaburan hartanah (pembinaan bangunan komersil). Tapak-tapak komersil ini akan disewakan kepada peniaga-peniaga Islam yang ingin melaksanakan perniagaan di tepian masjid. Untuk tujuan tersebut pengkaji melihat penggunaan kaedah B.O.T (*Build-Operate-Transfer*) jangka masa singkat adalah amat sesuai diaplikasikan.

Nota Akhir

Daerah Kubang Pasu terletak paling utara di negeri Kedah Darul Aman. Bersempadan dengan negara Thailand di sebelah utara, daerah Padang Terap di sebelah timur, daerah Kota Setar di selatan, negeri Perlis Indera Kayangan dan Selat Melaka di sebelah barat. Daerah Kubang Pasu mempunyai keluasan 94,596 hektar (945.971 km persegi). Terdapat 21 mukim dalam daerah Kubang Pasu. Dicapai daripada <http://www.mdkubangpasu.gov.my/sejarah1>.

Rujukan

- Abdullah, A. G. (2009) *Pengurusan kewangan masjid: Isu dan cabaran*. Prosiding Seminar Pengurusan Masjid Peringkat ASEAN. Sintok: Universiti Utara Malaysia.
- Ajmain Safar, Ismail Mustari & Idris Ismail. (2004). *Peranan masjid dalam membangun ummah*. Prosiding Seminar Kebangsaan Pengurusan Masjid 25-27 September 2004, Kedah. Sintok: Pusat Islam Universiti Utara Malaysia.

- Asharaf Mohd Ramli, Abdullah Jalil, Norman Hamdan, Asmaddy Haris, & Mohammad Aizuddin Abdul Aziz. (2012). *Pengurusan kewangan masjid: Model imarah masjid*, Negeri Sembilan. Nilai, Negeri Sembilan: Wisdom Publication.
- Baker, H. K. (1987). *Internal financial management*. Florida: Books for Professional Inc.
- Ezad Azraai Jamsari, Siti Noorasikin Tumiran, Kaseh Abu Bakar & Zamri Arifin. (2010). Peranan dan sumbangan institusi masjid dalam pembangunan masyarakat Melayu-Islam di Singapura: Satu Kajian di Masjid Assyafaah, Sembawang. *Journal of Islamic and Arabic Education*, 2(1), 31–44.
- Jaafar, A., Sanep, A., Mariani A.M. & Hairunnizam, W. (2010). *Dana dan harta masjid di Malaysia: Ke arah pengurusan strategik*. National Workshop on Capacity Building Towards Excellence in Econ. Research & Policy Formulation, 23-24 April 2001, Fakulti Ekonomi UKM dan UUM.
- Joni Tamkin Borhan, Mohd Yahya Mohd Hussin, Fidlizan Mohammad & Mohd Fauzi Abu@ Hussin. (2011). Membentuk usahawan Muslim: Peranan dana masjid. *Al-Basirah*, 1(1), 53–63.
- Joni Tamkin Borhan & Che Zarrina Saari. (2003). Pembangunan ekonomi masjid. Dlm. Norrodzoh Siren & Yusmini Md. Yusof (Penyt.), *Membangun institusi masjid*. Petaling Jaya: Intel Multimedia & Publication.
- Lukman Ab. Rahman & Musa Ahmad. (1996). *Pengantar sains pengurusan masjid*. Melaka: Majlis Agama Islam Melaka & Kolej Islam Melaka.
- Mohd Yahya Mohd Hussin, Fidlizan Muhammad, Azila Abdul Razak, Nurul Fadly Habidin & Syed Ismail Syed Mohamad. (2012). *Eksplorasi dana kewangan masjid di negeri Perak*. *Prosiding PERKEM*, V11(2), 1274–1286.
- Mokhtar, S. A. M. (2003). *Peranan masjid dalam Islam*. Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Islamiah.
- Nana Rukhmana. (2002.) *Masjid dan dakwah upaya pemecahan krisis moral dan spiritual*. Jakarta, Indonesia: Almarwardi Prima.
- Nangkula Utaberta, & Hafshah Othman. (2011). Analisis hadits dalam permasalahan perancangan masjid modern di Malaysia. *Journal of Islamic Architecture*, 1(3).
- Salawati Haris. (2009). *6 Strategi masjid boleh buat duit*. Yadim: Milenia Muslim.
- Scott, J. D. F, Martin, J. D., Petty, J. W., & Keown, A. J. (1996). *Basic financial management*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall

Zakaria Bahari, & Mohd Kamal Omar. (2004). *Penjanaan dana pengurusan masjid*. Prosiding Seminar Kebangsaan Pengurusan Masjid 25-27 September 2004. Kedah: Pusat Islam Universiti Utara Malaysia, Sintok.

KAJIAN LEADS

Pembangunan Ekonomi Masjid serta Pengurusan Kewangan dan Aktiviti Masjid

Tuan/Puan

Kami, penyelidik dari UUM sedang menjalankan kajian mengenai tajuk di atas. Kajian ini telah dibiayai oleh Geran LEADS Universiti Utara Malaysia.

Objektif utama kajian ini adalah untuk mengkaji pandangan responden mengenai pengurusan pembangunan ekonomi masjid serta kepentingannya dalam membentuk masjid yang produktif. Maklumat yang diberi akan **DIRAHSIAKAN** dan akan digunakan untuk tujuan akademik sahaja.

Terima kasih atas kerjasama anda. Sebarang persoalan sila hubungi ketua penyelidik Dr Hydzulkifli di 019-9514323 atau email hydzulkifli@uum.edu.my

Penyelidik:

Dr Hydzulkifli Hashim Omar

Dr Ahmad Bashir @ Zolmat Aziz

Mohamad Yazid Isa

Noraini Yusuff

Kalimah Shahidan

BAHAGIAN A: MAKLUMAT UMUM

1. Nama Masjid : _____
 2. Qariah/Kg : _____
 3. Jawatan : _____
☐	Imam	☐	Ahli Jawatankuasa Masjid
☐	Bilal	☐	Lain-lain, sila nyatakan _____

BAHAGIAN B: MAKLUMAT KEWANGAN MASJID (TAHUN 2012/ 2013)

Maklumat boleh dalam bentuk **jumlah sebenar** atau jumlah **anggaran**:

Pendapatan

Pendapatan	Bulanan	Tahunan
Pejabat Agama		
Tabung Masjid		
Sumber Lain		
- Rumah Sewa		
- Hasil Tanah		
Jumlah		

Jenis-jenis tabung yang dimiliki oleh masjid (tanda X)

Tabung Jumaat	
Tabung Anak Yatim	
Tabung Wakaf	
Lain (Senaraikan ...)	

Perbelanjaan

Perbelanjaan	Bulanan	Tahunan
Bayaran Penceramah		
Elaun AJK		

Utiliti (Api Air)		
Penyelenggaraan Masjid		
Jamuan		
Derma/ Bantuan		
Jumlah		

Aset Masjid

Aset	Jumlah (RM)
Simpanan di Bank	
Bangunan (selain dari masjid)	
Tanah	
Kenderaan	
Harta Wakaf (senaraikan....	
Jumlah	

Kekerapan pengurusan masjid menghebahkan/mempamerkan kedudukan kewangan masjid kepada para jamaah adalah secara (tandakan X):

Mingguan	
Bulanan	
Tahunan	

BAHAGIAN C: MAKLUMAT PENGURUSAN MASJID

1. Kekerapan masjid menjalankan aktiviti dalam seminggu:

(a) Ceramah		– 2 kali		3 - 5 kali		6 kali ke atas
(b) Lain-lain						

2. Anggaran bilangan jamaah yang menghadiri:

Solat Subuh		Solat Asar	
Solat Isyak		Kuliah Mingguan	
Solat Zuhur		Solat Maghrib	
Ceramah Bulanan		Bacaan Yasin	

3. Sila jawab menggunakan skala di bawah:

1- Sangat tidak setuju	2- Tidak setuju	3- Tidak pasti	4- Setuju	5- Sangat setuju
------------------------	-----------------	----------------	-----------	------------------

Masjid ini mempunyai kekangan kewangan dalam pengurusan harian

Sambutan jamaah dalam menyumbang kepada tabung msjid ini adalah sangat menggalakkan

Masjid ini membangunkan dan mendapat pulangan kewangan dari harta wakaf yang dimiliki

Berikut merupakan faktor utama yang menghadkan masjid ini dari menganjurkan program-programnya:

(a) Kurang sambutan dari jamaah

(b) Kekangan kewangan

Masjid ini perlu menjana ekonominya sendiri bagi menampung perbelanjaannya

Berikan contoh (rumah sew, koperasi dan sebagainya)
